

Yirmi Üçüncü Söz

(Şu Söz'ün İki Mebhas'ı vardır.)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ * ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ
سَافِلِينَ * إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ¹

Birinci Mebhas

İmanın binler mehâsininden yalnız beşini “Beş Nokta” içinde beyan ederiz.

Birinci Nokta

İnsan; nur-u iman ile âlâ-yı illiyyîne çıkar. Cennete lâıyk bir kıymet alır. Ve zulmet-i küfür ile, esfel-i sâfilîne düşer. Cehenneme ehil olacak bir vaziyete girer. Çünkü iman, insanı Sâni-i Zülcelâl'ine nisbet ediyor; iman, bir intisaptır. Öyle ise insan, iman ile insanda tezahür eden sanat-ı ilâhiye ve nukuş-u esmâ-yı rabbanîye itibarıyla bir kıymet alır. Küfür, o nisbeti kat'eder. O kat'dan sanat-ı rabbanîye gizlenir. Kıymeti dahi yalnız madde itibarıyla olur. Madde ise; hem fâniye, hem zâile, hem muvakkat bir hayat-ı hayvanî olduğundan, kıymeti hiç hükmündedir. Bu sırrı bir temsil ile beyân edeceğiz.

Meselâ insanların sanatları içinde, nasıl ki maddenin kıymeti ile sanatın kıymeti ayrı ayrıdır. Bazen müsavi, bazen madde daha kıymetdar, bazen oluyor ki, beş kuruşluk demir gibi bir maddede beş liralık bir sanat bulunuyor. Belki bazen, antika olan bir sanat, bir milyon kıymeti aldığı hâlde, maddesi beş kuruşa da değmiyor.

¹ “Biz insanı en mükemmel surette yarattık. Sonra da onu en aşağı derekeye düşürdük. Ancak iman edip güzel ve makbul işler yapanlar müstesnadır.” (Tin sûresi, 95/4-6).

İşte öyle antika bir sanat, antikacıların çarşısına gidilse; harika-pîşe ve pek eski hünerver sanatkârına nisbet ederek, o sanatkârı yâd etmekle ve o sanatla teşhir edilse, bir milyon fiyatla satılır. Eğer, kaba demirciler çarşısına gidilse, beş kuruşluk bir demir pahasına alınabilir.

İşte insan, Cenâb-ı Hakk'ın böyle antika bir sanattır. Ve en nazik ve nâzenin bir mucize-i kudretidir ki; insanı, bütün esmâsının cilvesine mazhar ve nakışlarına medâr ve kâinata bir misal-i musaggar suretinde yaratmıştır.

Eğer nur-u iman içine girse; üstündeki bütün mânidâr nakışlar o ışıkla okunur. O mümin, şuur ile okur ve o intisapla okutur. Yani: “Sâni-i Zülcelâl'in masnûuyum, mahlukuyum, rahmet ve keremine mazharım” gibi mânâlarla insandaki sanat-ı rabbaniye tezahür eder. Demek Sâni'ine intisaptan ibaret olan iman, insandaki bütün âsâr-ı sanatı izhar eder. İnsanın kıymeti, o sanat-ı rabbaniyeye göre olur ve ayna-yı samedâniye itibarıyla. O hâlde şu ehemmiyetsiz olan insan, şu itibarla bütün mahlukat üstünde bir muhatab-ı ilâhî ve cennete lâyıık bir misafir-i rabbanî olur.

Eğer kat-ı intisaptan ibaret olan küfür, insanın içine girse; o vakit bütün o mânidâr nukuş-u esmâ-yı ilâhiye karanlığa düşer, okunmaz. Zira Sâni' unu-tulsa, Sâni'a müteveccih mânevî cihetler de anlaşılmaz. Âdeta baş aşağı düşer. O mânidâr âlî sanatların ve mânevî âlî nakışların çoğu gizlenir.

Bâki kalan ve göz ile görülen bir kısmı ise, süflî esbaba ve tabiata ve tesadüfe verilip, nihayet sukut eder. Her biri birer parlak elmas iken, birer söntük şişe olurlar. Ehemmiyeti yalnız madde-i hayvaniyeye bakar.

Maddenin gayesi ve meyvesi ise, dediğimiz gibi; kısacık bir ömürde hayvanâtın en âcizi ve en muhtacı ve en kederlisi olduğu bir hâlde yalnız cüz'î bir hayat geçirmektir. Sonra tefessüh eder gider. İşte küfür; böyle mahiyet-i insaniyeyi yıkar, elmadan kömüre kalbeder.

İkinci Nokta

İman; nasıl ki bir nurdur, insanı ışıklandırıyor, üstünde yazılan bütün mektûbât-ı samedâniyeyi okutturuyor. Öyle de, kâinatı dahi ışıklandırıyor. Zaman-ı mâzi ve müstakbeli, zulümâtan kurtarıyor. Şu sırrı, bir vâkıada ¹ **اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ** âyet-i kerîmesinin bir sırrına dair gördüğüm bir temsil ile beyân ederiz. Şöyle ki:

¹ “Allah iman edenlerin yardımcısıdır, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır.” (Bakara sûresi, 2/257).

Bir vâkıa-yı hayâliyede gördüm ki: İki yüksek dağ var birbirine mukabil, üstünde dehşetli bir köprü kurulmuş. Köprünün altında pek derin bir dere... Ben o köprünün üstünde bulunuyorum. Dünyayı da her tarafı karanlık, kesif bir zulümât istilâ etmişti.

Ben sağ tarafıma baktım. Nihayetsiz bir zulümât içinde bir mezar-ı ekber gördüm, yani tahayyül ettim. Sol tarafıma baktım. Müthiş zulümât dalları içinde azîm fırtınalar, dağdağalar, dâhiyeler hazırlandığını görüyor gibi oldum. Köprünün altına baktım. Gayet derin bir uçurum görüyorum zannettim. Bu müthiş zulümâta karşı sönük bir cep fenerim vardı. Onu istimâl ettim. Yarım yamalak ışığıyla baktım. Pek müthiş bir vaziyet bana göründü. Hatta önümdeki köprünün başında ve etrafında öyle müthiş ejderhalar, arslanlar, canavarlar göründü ki; “Keşke bu cep fenerim olmasa idi, bu dehşetleri görmese idim.” dedim. O feneri hangi tarafa çevirdim ise, öyle dehşetler aldım. “Eyvâh! Şu fener, başıma belâdır” dedim. Ona kızdım; o cep fenerini yere çarptım, kırdım. Güya onun kırılması, dünyayı ışıklandıran büyük elektrik lâmbasının düşmesine dokundum gibi birden o zulümât boşaldı. Her taraf o lâmbanın nuru ile doldu. Her şeyin hakikatini gösterdi.

Baktım ki: O gördüğüm köprü, gayet muntazam yerde, ova içinde bir caddedir. Ve sağ tarafımda gördüğüm mezar-ı ekber; baştan başa güzel, yeşil bahçelerle nuranî insanların taht-ı riyâsetinde ibadet ve hizmet ve sohbet ve zikir meclisleri olduğunu fark ettim. Ve sol tarafımda, fırtınalı, dağdağalı zannettiğim uçurumlar, şâhikalar ise; süslü, sevimli, câzibedâr olan dağların arkalarında azîm bir ziyafetgâh, güzel bir seyrangâh, yüksek bir nüzhetgâh bulunduğunu hayâl meyal gördüm. Ve o müthiş canavarlar, ejderhalar zannettiğim mahlûklar ise; mûnis deve, öküz, koyun, keçi gibi hayvanât-ı ehliye olduğunu gördüm. ¹ اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ diyerek ¹ اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ âyet-i kerîmesini okudum, o vâkıadan ayıldım.

İşte o iki dağ; mebde-i hayat, âhir-i hayat.. yani, âlem-i arz ve âlem-i berzâhtır. O köprü ise, hayat yoludur. O sağ taraf ise, geçmiş zamandır. Sol taraf ise, istikbaldir. O cep feneri ise, hodbin ve bildiğine itimat eden ve vahy-i semâvîyi dinlemeyen enaniyet-i insaniyedir. O canavarlar zannolunan şeyler ise, âlemin hâdisatı ve acip mahlûkatıdır.

¹ Lutfettiği iman nûrundan dolayı hamdolsun Allah'a.

İşte enaniyetine itimat eden, zulümât-ı gaflete düşen, dalâlet karanlığına müptelâ olan adam; o vâkıada evvelki hâlîme benzer ki, o cep feneri hükmünde nâkıs ve dalâlet-âlûd mâlûmat ile zaman-ı mâziyi, bir mezar-ı ekber suretinde ve adem-âlûd bir zulümât içinde görüyor. İstikbali, gayet fırtınalı ve tesadüfe bağlı bir vahşetgâh gösterir. Hem her birisi, bir Hakîm-i Rahîm'in birer memur-u mu-sahharı olan hâdisat ve mevcudâtı, muzır birer canavar hükmünde bildirir.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ¹

hükmüne mazhar eder.

Eğer hidâyet-i ilâhiye yetişse, iman kalbine girse, nefsin firavuniyeti kırılrsa, Kitabullah'ı dinlese, o vâkıada ikinci hâlîme benzeyecek. O vakit, birden kâinat bir gündüz rengini alır; nur-u ilâhî ile dolar. Âlem ² **اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ** âyetini okur. O vakit zaman-ı mâzi, bir mezar-ı ekber değil, belki her bir asrı bir nebinin veya evliyanın taht-ı riyâsetinde vazife-i ubûdiyeti ifâ eden ervâh-ı sâfiye cemaatlerinin vazife-i hayatlarını bitirmekle, ³ **اللَّهُ أَكْبَرُ** diyerek makamât-ı âliyye uçmalarını ve müstakbel tarafına geçmelerini kalb gözü ile görür.

Sol tarafına bakar ki; dağlar-misal bazı inkilâbat-ı berzâhiye ve uhreviye arkalarında, cennetin bağlarındaki saadet saraylarında kurulmuş bir ziyafet-i rahmaniyyeyi o nur-u iman ile uzaktan uzağa fark eder. Ve fırtına ve zelzele, tâun gibi hâdiseleri, birer musahhar memur bilir. Bahar fırtınası ve yağmur gibi hâdisatı; sureten haşîn, mânen çok latîf hikmetlere medâr görüyor. Hatta mevti, hayat-ı ebediyenin mukaddimesi ve kabri, saadet-i ebediyenin kapısı görüyor. Daha sair cihetleri sen kıyas eyle. Hakikati temsile tatbik et.

Üçüncü Nokta

İman hem nurdur, hem kuvvettir. Evet hakiki imanı elde eden adam, kâinata meydan okuyabilir ve imanın kuvvetine göre hâdisatın tazyikatından kurtulabilir. ⁴ **تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ** der, sefine-i hayatta kemâl-i emniyetle hâdisatın dağlarvâri dalgaları içinde seyran eder. Bütün ağırlıklarını Kadîr-i Mutlak'ın

- 1 "İnkâr edenlerin dostları ise tağutlar olup onları aydınlıktan karanlıklara götürürler." (Bakara sûresi, 2/257).
- 2 "Allah göklerin ve yerin nûrudur." (Nûr sûresi, 24/35)
- 3 Sadece büyüklükte değil hiçbir konuda eşi ve benzeri olmayan, başka bir şey Kendisiyle kıyas bile edilemeyecek yegâne büyük, Allah'tır.
- 4 "Allah'a tevekkül ettim. (Allah kerîm..!)" (Hûd sûresi, 11/56)

yed-i kudretine emanet eder, rahatla dünyadan geçer, berzâhta istirahat eder. Sonra saadet-i ebediyeye girmek için cennete uçabilir. Yoksa tevekkül etmezse, dünyanın ağırlıkları uçmasına değil, belki esfel-i sâfiline çeker. Demek; iman tevhidî, tevhid teslimî, teslim tevekkülî, tevekkül saadet-i dâreyini iktiza eder.

Fakat yanlış anlama! *Tevekkül, esbâbı bütün bütün reddetmek değildir. Belki esbâbı, dest-i kudretin perdesi bilip riayet ederek; esbaba teşebbüsü ise, bir nevi dua-yı fiilî telâkki ederek; müsebbebatı, yalnız Cenâb-ı Hak'tan istemek ve neticeleri O'ndan bilmek ve O'na minnettar olmaktan ibarettir.*

Tevekkül eden ve etmeyenin misalleri, şu hikâyeye benzer:

Vaktiyle iki adam; hem bellerine, hem başlarına ağır yükler yüklenip, büyük bir sefineye bir bilet alıp girdiler. Birisi girer girmez yükünü gemiye bırakıp, üstünde oturup nezâret eder. Diğeri hem ahmak, hem mağrur olduğundan yükünü yere bırakmıyor.

Ona denildi: “Ağır yükünü gemiye bırakıp rahat et.”

O dedi: “Yok, ben bırakmayacağım. Belki zâyî olur. Ben kuvvetliyim. Malımı, belimde ve başımda muhafaza edeceğim.”

Yine ona denildi: “Bizi ve sizi kaldıran şu emniyetli sefine-i sultaniye daha kuvvetlidir. Daha ziyade iyi muhafaza eder. Belki başın döner, yükün ile beraber denize düşersin. Hem gittikçe kuvvetten düşersin. Şu bükülmüş belin, şu akılsız başın gittikçe ağırlaşan şu yüklere tâkat getiremeyecek. Kaptan da hi eğer seni bu hâlde görse, ya divânedir diye seni tardedecek. Ya, ‘Haindir, gemimizi itham ediyor, bizimle istihza ediyor, hapsedilsin.’ diye emredecektir. Hem herkese maskara olursun. Çünkü ehl-i dikkat nazarında, zaafî gösteren tekebbürün ile, aczi gösteren gururun ile, riyâyı ve zilleti gösteren tasannuun ile kendini halka mudhike yaptın. Herkes sana gülüyor.” denildikten sonra o bîçârenin akli başına geldi, yükünü yere koydu, üstünde oturdu: “Oh!.. Allah senden razı olsun! Zahmetten, hapisten, maskaralıktan kurtuldum.” dedi.

İşte ey tevekkülsüz insan! Sen de bu adam gibi aklını başına al, tevekkül et. Tâ bütün kâinatın dilencililiğinden ve her hâdisenin karşısında titremekten ve hodfuruşluktan ve maskaralıktan ve şekâvet-i uhreviyeden ve tazyikât-î dünyeviye hapsinden kurtulasın..

Dördüncü Nokta

İman, insanı insan eder. Belki insanı sultan eder. Öyle ise, insanın vazife-i asliyesi, iman ve duadır. Küfür, insanı gayet âciz bir canavar hayvan eder.

Şu meselenin binler delillerinden yalnız hayvan ve insanın dünyaya gelmelerindeki farkları, o meseleye vâzih bir delildir. Ve bir burhan-ı kâti'dir. Evet, insaniyet, iman ile insaniyet olduğunu, insan ile hayvanın dünyaya gelişindeki farkları gösterir.

Çünkü hayvan, dünyaya geldiği vakit, âdeta başka bir âlemde tekemmül etmiş gibi istidadına göre mükemmel olarak gelir, yani gönderilir. Ya iki saatte, ya iki günde veya iki ayda, bütün şerait-i hayatiyesini ve kâinatla olan münasebetini ve kavanin-i hayatını öğrenir, meleke sahibi olur. İnsanın yirmi senede kazandığı iktidar-ı hayatiyeyi ve meleke-i ameliyeyi, yirmi günde serçe ve arı gibi bir hayvan tahsil eder, yani ona ilham olunur.

Demek; hayvanın vazife-i asliyesi, taallümlle tekemmül etmek değildir. Ve marifet kesbetmekle terakki etmek değildir. Ve aczini göstermekle medet istemek, dua etmek değildir. Belki vazifesi; istidadına göre taammüldür, amel etmektir, ubûdiyet-i fiiliyedir.

İnsan ise, dünyaya gelişinde her şeyi öğrenmeye muhtaç¹ ve hayat kanunlarına câhil, hatta yirmi senede tamamen şerait-i hayatı öğrenemiyor. Belki âhir-i ömrüne kadar öğrenmeye muhtaç, hem gayet âciz ve zayıf bir surette dünyaya gönderilip, bir-iki senede ancak ayağa kalkabiliyor. On beş senede ancak zarar ve menfaati fark eder. Hayat-ı beşeriyenin muavenetiyle, ancak menfaatlerini celp ve zararlardan sakınabilir.

Demek ki, *insanın vazife-i fitriyesi; taallümlle tekemmüldür, dua ile ubûdiyettir.* Yani: “Kimin merhametiyle böyle hakimâne idare olunuyorum? Kimin keremiyle böyle müşfikâne terbiye olunuyorum? Nasıl birisinin lütuflarıyla böyle nâzeninâne besleniyorum ve idare ediliyorum?” bilmektir. Ve binden ancak birisine eli yetişemediği hâcâtına dair Kâdiü'l-hâcât'a lisân-ı acz ve fakr ile yalvarmaktır.. ve istemek ve dua etmektir. Yani aczin ve fakrın cenâhlarıyla makam-ı âlâ-yı ubûdiyete uçmaktır.

Demek *insan, bu âleme ilim ve dua vasıtasıyla tekemmül etmek için gelmiştir.* Mahiyet ve istidat itibarıyla her şey ilme bağlıdır.. ve bütün ulûm-u

¹ Bkz.: “Allah sizi analarınızın karınlarından öyle bir halde çıkardı ki hiçbir şey bilmiyordunuz. Öyle iken size kulaklar, gözler, kalpler verdi ki şükredesiniz.” (Nahl sûresi, 16/78).

hakikiyenin esâsı ve madeni ve nuru ve ruhu, marifetullahtır.. ve onun üssü'l-esası da iman-ı billâhtır.

Hem insan, nihayetsiz acziyle nihayetsiz beliyyâta maruz ve hadsiz âdânın hücumuna müptelâ.. ve nihayetsiz fakıyla beraber nihayetsiz hâcâta giriftar ve nihayetsiz metâlîbe muhtaç olduğundan; vazife-i asliye-i fitriyesi, imandan sonra duadır. Dua ise, esâs-ı ubûdiyettir.¹

Nasıl bir çocuk, eli yetişmediği bir meramını, bir arzusunu elde etmek için ya ağlar, ya ister. Yani; ya fiilî, ya kavî lisân-ı acziyle bir dua eder. Maksuduna muvaffak olur. Öyle de insan, bütün zihayat âlemi içinde nâzik, nâzenin, nâzdar bir çocuk hükmündedir. Rahmânürrahîm'in dergâhında ya zaaf ve acziyle ağlamak veya fakr ve ihtiyacıyla dua etmek gerektir. Tâ ki, makâsıdı ona musahhar olsun veya teshirin şükürünü eda etsin.² Yoksa bir sinekten vaveylâ eden ahmak ve haylaz bir çocuk gibi; “Ben kuvvetimle bu kabil-i teshir olmayan ve bin derece ondan kuvvetli olan acib şeyleri teshir ediyorum ve fikir ve tedbirimle kendime itaat ettiriyorum.” deyip küfrân-ı nimete sapmak, insaniyetin fitrat-ı asliyesine zıt olduğu gibi, şiddetli bir azaba kendini müstehak eder.³

Beşinci Nokta

İman, duayı bir vesile-i kat'îye olarak iktiza ettiği.. ve fitrat-ı insaniye, onu şiddetle istediği gibi; Cenâb-ı Hak dahi “*Duanız olmazsa ne ehemmiyetiniz var?*” mealinde: *قُلْ مَا يَغْبِئُكُمْ رَبِّي لَوْلَا دَعَاؤُكُمْ*⁴ ferman ediyor. Hem *أَدْعُونِي*⁵ emrediyor.

Eğer desen: “Birçok defa dua ediyoruz, kabul olmuyor. Hâlbuki âyet umumîdir; her duaya cevap var ifade ediyor.”

Elcevap: Cevap vermek ayırdır, kabûl etmek ayırdır. Her dua için cevap vermek var; fakat kabûl etmek, hem ayn-ı matlubu vermek, Cenâb-ı Hakk'ın hikmetine tâbidir.

¹ Bkz.: Bakara sûresi, 2/186; Mü'min sûresi, 40/60; Furkan sûresi, 25/77. Ayrıca “Duâ, ibadetin özüdür.” (Tirmizî, *deavât* 1) ve “Duânın kendisi ibadettir.” (Tirmizî, *tefsîru sûre* (2) 16) anlamında hadîs-i şerifler bulunmaktadır.

² Bkz.: Hac sûresi, 22/36.

³ Bkz.: İbrahim sûresi, 14/7.

⁴ “(Resûlüm!) De ki: (Kulluk ve) yalvarmanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin?” (Furkan sûresi, 25/77)

⁵ “Bana dua edin, size cevap vereyim.” (Mü'min sûresi, 40/60)

Meselâ; Hasta bir çocuk çağırır: “Yâ Hekim! Bana bak.”

Hekim: “Lebbeyk” der. “Ne istersin?” cevap verir.

Çocuk: “Şu ilâcı ver bana” der.

Hekim ise; ya aynen istediğini verir, yahut onun maslahatına binaen ondan daha iyisini verir, yahut hastalığına zarar olduğunu bilir, hiç vermez.

İşte Cenâb-ı Hak; Hakîm-i Mutlak, hâzır, nâzır olduğu için abdin duasına cevap verir. Vahşet ve kimsesizlik dehşetini, huzuruyla ve cevabıyla ünsiyete çevirir. Fakat insanın hevâ-perestâne ve heveskârâne tahakkümüyle değil, belki hikmet-i rabbâniyenin iktizasıyla ya matlubunu veya daha evlâsını verir veya hiç vermez.

Hem dua bir ubûdiyettir. Ubûdiyet ise; semerâtı, uhreviyedir. Dünyevî maksatlar ise; o nevi dua ve ibadetin vakitleridir. O maksatlar, gayeleri değil. Meselâ: Yağmur namazı ve duası bir ibadettir. Yağmursuzluk, o ibadetin vaktidir. Yoksa o ibadet ve o dua, yağmuru getirmek için değildir. Eğer sırf o niyet ile olsa; o dua, o ibadet hâlis olmadığından kabûle lâyük olmaz.

Nasıl ki güneşin gurubu, akşam namazının vaktidir. Hem güneşin ve ayın tutulmaları, kûsûf ve husûf namazları denilen iki ibadet-i mahsusanın vakitleridir. Yani gece ve gündüzün nuranî âyetlerinin nikaplanmasıyla¹ bir azamet-i ilâhiyeyi ilâna medâr olduğundan, Cenâb-ı Hak ibadını o vakitte bir nevi ibadete davet eder. Yoksa o namaz –açılması ve ne kadar devam etmesi, münecim hesabıyla muayyen olan– ay ve güneşin husûf ve kûsûflarının inkişafı için değildir.

Aynı onun gibi; yağmursuzluk dahi, yağmur namazının vaktidir. Ve beliyelerin istilâsı ve muzır şeylerin tasallutu, bazı duaların evkât-ı mahsusalarıdır ki; insan o vakitlerde aczini anlar, dua ile niyaz ile Kadîr-i Mutlak’ın dergâhına iltica eder.

Eğer dua çok edildiği hâlde, beliyeler def’ olunmazsa, denilmeyecek ki: “Dua kabûl olmadı.” Belki denilecek ki: “Duanın vakti, kaza olmadı.” Eğer Cenâb-ı Hak fazl ve keremiyle belâyı ref’etse –nurun alâ nur– o vakit dua vakti biter, kaza olur.

Demek dua, bir sırr-ı ubûdiyettir. Ubûdiyet ise, hâlisen livechillâh olmalı.² Yalnız aczini izhar edip, dua ile ona iltica etmeli. Rubûbiyetine

¹ Bkz.: “Biz gece ve gündüzü kudretimizi gösteren iki delil kıldık. Gece delili ay’ı sildik, gündüz delili güneşi aydınlatıcı yaptık.” (İsrâ sûresi, 17/12).

² Kulluğun sırf Allah için yapılacağını belirten âyet-i kerîmelerden bir kısmı için bkz.: Fâtiha sûresi, 1/5; Nisâ sûresi, 4/146; En’âm sûresi, 6/162; A’râf sûresi, 7/29; ...

karışmamalı. Tedbiri ona bırakmalı. Hikmetine itimad etmeli. Rahmetini itham etmemeli.

Evet hakikat-i hâlde âyât-ı beyyinâtın beyânıyla sabit olan; bütün mevcudât, her birisi birer mahsus tesbih ve birer husûsî ibadet, birer has secde ettikleri gibi;¹ bütün kâinattan dergâh-ı ilâhîye giden, bir duadır.

✓ **Ya istidat lisanıyladır;** bütün nebâtatın duaları gibi ki, her biri lisân-ı istidadiyla Feyyaz-ı Mutlak'tan bir suret talep ediyorlar ve esmâsına bir mazhariyet-i münkeşife istiyorlar.

✓ **Veya ihtiyac-ı fitrî lisanıyladır;** bütün zîhayatın, iktidarları dahilinde olmayan hâcât-ı zarûriyeleri için dualarıdır ki, her birisi o ihtiyac-ı fitrî lisanıyla Cevâd-ı Mutlak'tan idâme-i hayatları için bir nevi rızık hükmünde bazı me-tâlibi istiyorlar.

✓ **Veya lisân-ı ızdırarıyla bir duadır ki;** muztar kalan her bir zîruh; kat'î bir iltica ile dua eder, bir hâmi-i meçhulüne iltica eder, belki Rabb-i Rahîm'ine teveccüh eder. *Bu üç nevi dua, bir mâni olmazsa daima makbuldür.*

✓ **Dördüncü nevi ki; en meşhurdur, bizim duamızdır.** Bu da iki kı-sımdır; *Biri, fiilî ve hâlî; diğeri, kalbî ve kalîdir.*

♦ Meselâ esbaba teşebbüs, bir dua-yı fiilîdir. Esbâbın içtimaı; müsebbebi îcad etmek için değil, belki lisân-ı hâl ile müsebbebi Cenâb-ı Hak'tan istemek için bir vaziyet-i marziye almaktır. Hatta çift sürmek, hazine-i rahmet kapısını çalmaktır. Bu nevi dua-yı fiilî, Cevâd-ı Mutlak'ın isim ve unvanına mütevec-cih olduğundan, kabûle mazhariyeti ekseriyet-i mutlakadır.

♦ *İkinci kısım;* lisan ile, kalb ile dua etmektir. Eli yetişmediği bir kısım me-tâlibi istemektir. Bunun en mühim ciheti, en güzel gayesi, en tatlı meyvesi şudur ki: Dua eden adam anlar ki; birisi var, onun hâtîrât-ı kalbini یشitir, her şeye eli yetişir, her bir arzusunu yerine getirebilir, aczine merhamet eder, fakrı-na medet eder.

İşte ey âciz insan ve ey fakir beşer! Dua gibi hazine-i rahmetin anahtarını ve tükenmez bir kuvvetin medârı olan bir vesileyi elden bırakma. Ona yapış, âlâ-yı illiyîn-i insaniyete çık. Bir sultan gibi bütün kâinatın dualarını, kendi duan içine al. Bir abd-i küllî ve bir vekil-i umumî gibi

² **وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ** de, kâinatın güzel bir takvimi ol.

¹ Varlığın tesbih, secde ve ibadetlerine dair âyet-i kerimelerden bir kısmı için bkz.: Nahl sûresi, 16/49; İsrâ sûresi, 17/44; Meryem sûresi, 19/93; Hac sûresi, 22/18; ...

² "Yalnız senden medet umarız." (Fâtiha sûresi, 1/5).

İkinci Mebhas

(İnsanın Saadet ve Şekâvetine Medâr Beş Nükte'den ibarettir.)

İnsan ahsen-i takvimde yaratıldığı ve ona gayet câmi bir istidat verildiği için esfel-i sâfilinden tâ âlâ-yı illiyyîne;¹ ferşten tâ arşa, zerreden tâ şemse kadar dizilmiş olan makamâta, merâtibe, derecâta, derekâta girebilir ve düşebilir bir meydan-ı imtihana atılmış, nihayetsiz sukut ve suûda giden iki yol² onun önünde açılmış bir mucize-i kudret ve netice-i hilkat ve acûbe-i sanat olarak şu dünyaya gönderilmiştir. İşte insanın şu dehşetli terakki ve tedennisinin sırrını “Beş Nükte”de beyân edeceğiz.

Birinci Nükte

İnsan, kâinatın ekser envâna muhtaç ve alâkadardır. İhtiyacâtı, âlemin her tarafına dağılmış; arzuları ebede kadar uzanmış. Bir çiçeği istediği gibi, koca bir baharı da ister. Bir bahçeyi arzu ettiği gibi, ebedî cenneti de arzu eder. Bir dostunu görmeğe müştâk olduğu gibi, Cemîl-i Zülcelâl'i de görmeye müştâktır. Başka bir menzilde duran bir sevdiğini ziyaret etmek için o menzilin kapısını açmaya muhtaç olduğu gibi; berzâha göçmüş yüzde doksan dokuz ahbabını ziyaret etmek ve firâk-ı ebedîden kurtulmak için koca dünyanın kapısını kapayacak ve bir mahşer-i acâib olan âhiret kapısını açacak, dünyayı kaldırıp âhireti yerine kuracak ve koyacak bir Kadîr-i Mutlak'ın dergâhına ilticaya muhtaçtır.

İşte şu vaziyette bir insana hakiki Mâbûd olacak; yalnız, her şeyin dizgini elinde, her şeyin hazinesi yanında, her şeyin yanında nâzır, her mekânda hâzır, mekândan münezzeh, aczden müberrâ, kusurdan mukaddes, nakstan muallâ bir Kadîr-i Zülcelâl, bir Rahîm-i Zülcemâl, bir Hakîm-i Zülkemâl olabilir. Çünkü nihayetsiz hâcât-ı insaniyeyi îfâ edecek, ancak nihayetsiz bir kudret ve muhit bir ilim sahibi olabilir. Öyle ise, ma'bûdiyete lâyıf yalnız O'dur.

İşte ey insan! Eğer yalnız O'na abd olsan, bütün mahlûkat üstünde bir mevki kazanırsın. Eğer ubûdiyetten istinkâf etsen, âciz mahlûkata zelil bir abd

¹ Bkz.: Tîn sûresi, 95/4-6.

² Bkz.: “Şükür” ya da “küfür” yolu (Dehr sûresi, 76/3); “iki yol (hayır ve şer yolu)” (Beled sûresi, 90/10); “kötülük” ya da “takvâ” yolu (Şems sûresi, 91/8); “en kolay yol” ya da “en güç yol” (Leyl sûresi, 92/5-10).

olursun. Eğer enaniyetine ve iktidarına güvenip tevekkül ve duayı bırakıp, tekebbür ve dâvaya sapsan; o vakit iyilik ve îcad cihetinde arı ve karıncadan daha aşağı, örümcek ve sinekten daha zayıf düşersin. Şer ve tahrip cihetinde dağdan daha ağır, tâundan daha muzır olursun.

Evet ey insan! Sende iki cihet var. **Birisi:** İcad ve vücûd ve hayır ve müs-bet ve fiil cihetidir. **Diğeri:** Tahrip, adem, şer, nefy, infial cihetidir.

Birinci cihet itibarıyla; arıdan, serçeden aşağı; sinekten, örümcekten daha zayıfsın. İkinci cihet itibarıyla; dağ, yer, göklerden geçersin. Onların çekindiği ve izhâr-ı acz ettikleri bir yükü kaldırırsın.¹ Onlardan daha geniş, daha büyük bir daire alırsın. Çünkü sen, iyilik ve îcad ettiğin vakit yalnız vüs'atın nisbetinde, elin ulaşacak derecede, kuvvetin yetiyecek mertebede iyilik ve îcad edebilirsin. Eğer fenâlık ve tahrip etsen, o vakit fenâlığın tecavüz ve tahribin intişar eder.

Meselâ küfür; bir fenâlıktır, bir tahriptir, bir adem-i tasdikdir. Fakat o tek seyyie, bütün kâinatın tahkirini ve bütün esmâ-yı ilâhiyenin tezyifini, bütün insanîyetin terzilini tazammun eder. Çünkü şu mevcudâtın âlî bir makamı, ehemmiyetli bir vazifesi vardır. Zira onlar, mektubat-ı rabbaniye ve merayâ-yı sübhaniye ve memurîn-i ilâhiyedirler.

Küfür ise; onları aynadarlık ve vazifedarlık ve mânidârlık makamından düşürüp, abesiyet ve tesadüfün oyuncağı derekesine ve zevâl ve firakın tahribiyle çabuk bozulup değişen mevâdd-ı fâniyeye ve ehemmiyetsizlik, kıymetsizlik, hiçlik mertebesine indirdiği gibi.. bütün kâinatta ve mevcudâtın aynalarında nakışları ve cilveleri ve cemâlleri görünen esmâ-yı ilâhiyeyi inkâr ile tezyif eder.

Ve insanlık denilen, bütün esmâ-yı kudsiye-i ilâhiyenin cilvelerini güzelce ilân eden bir kaside-i manzume-i hikmet ve bir şecere-i bâkiyenin cihâzâtını câmi çekirdek-misal bir mucize-i kudret-i bâhire ve emanet-i kübrâyı uhdesine almakla yer, gök, dağa tefevvuk eden ve melâikeye karşı rüçhâniyet kazanan bir sahib-i mertebe-i hilâfet-i arziyeyi; en zelil bir hayvan-ı fâni-i zâilden daha zelil, daha zayıf, daha âciz, daha fakir bir derekeye atar. Ve mânâsız, karmakarışık, çabuk bozulur bir âdi levha derekesine indirir.

Elhâsıl: Nefs-i emmâre tahrip ve şer cihetinde nihayetsiz cinâyet işleyebilir, fakat îcad ve hayırda iktidarı pek azdır ve cüz'îdir. Evet, bir hâneyi bir günde harap eder, yüz günde yapamaz.

¹ Bkz.: Ahzâb sûresi, 33/72.

Lâkin eğer enaniyeti bıraksa, hayrı ve vücûdu tevfik-i ilâhiyeden istese, şer ve tahripten ve nefse itimattan vazgeçse, istiğfar ederek tam abd olsa; o vakit ¹ *يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ* sırrına mazhar olur. Ondaki nihayetsiz kabiliyet-i şer, nihayetsiz kabiliyet-i hayra inkılâb eder. “*Ahsen-i takvim*” kıymetini alır, âlâ-yı illiyîne çıkar.

İşte ey gafil insan! Bak Cenâb-ı Hakk’ın fazlına ve keremine: Seyyieyi bir iken bin yazmak, haseneyi bir yazmak veya hiç yazmamak adâlet olduğu hâlde; bir seyyieyi bir yazar, bir haseneyi on, bazen yetmiş, bazen yedi yüz, bazen yedi bin yazar.² Hem şu nükteden anla ki; *o müthiş cehenneme girmek ceza-yı ameldir, ayn-ı addedir. Fakat cennete girmek, mahz-ı fazldır.*

İkinci Nükte

İnsanda iki vecih var. **Birisi:** Enaniyet cihetinde şu hayat-ı dünyeviyeye nâzırdır. **Diğeri:** Ubûdiyet cihetinde hayat-ı ebediyeye bakar.

✓ *Evvelki* vecih itibarıyla öyle bir biçâre mahluktur ki; sermayesi yalnız ihtiyârdan bir şa’re (saç) gibi cüzî bir cüz-ü ihtiyârî ve iktidardan zayıf bir kesb ve hayattan çabuk söner bir şûle ve ömürden çabuk geçer bir müddetçik ve mevcûdiyetten çabuk çürür küçük bir cisimdir. O hâliyle beraber kâinatın tabakatında serilmiş hadsiz envân hesapsız efradından nazik, zayıf bir fert olarak bulunuyor.

✓ *İkinci* vecih itibarıyla ve bilhassa ubûdiyete müteveccih acz ve fakr cihetinde pek büyük bir vüs’ati var. Pek büyük bir ehemmiyeti bulunuyor. Çünkü Fâtır-ı Hakîm, insanın mahiyet-i mâneviyesinde nihayetsiz azîm bir acz ve hadsiz cesîm bir fakr dercetmiştir. Tâ ki, kudreti nihayetsiz bir Kadîr-i Rahîm ve gınâsı nihayetsiz bir Ganiyy-i Kerîm bir Zât’ın hadsiz tecelliyâtına câmi geniş bir ayna olsun.

Evet insan bir çekirdeğe benzer. Nasıl ki o çekirdeğe kudretten mânevî ve ehemmiyetli cihâzât ve kaderden ince ve kıymetli program verilmiş. Tâ ki, toprak altında çalışıp, tâ o dar âlemden çıkıp, geniş olan hava âlemine girip, Hâlık’ından istidat lisanıyla bir ağaç olmasını isteyip, kendine lâıyk bir kemâl bulsun. Eğer o çekirdek, sû-i mizacından dolayı ona verilen cihâzât-ı

¹ “Allah onların kötülüklerini iyiliklere, günahlarını sevaplara çevirir.” (Furkan sûresi, 25/70).

² Seyyienin bir yazıldığı hâlde, hasenenin on kattan yedi yüz kata kadar yazıldığına dair bkz.: En’âm sûresi, 6/160; Buhârî, *îmân* 31; Müslim, *îmân* 206, 207.

mâneviyeyi, toprak altında bazı mevâdd-ı muzırayı celbine sarf etse; o dar yerde, kısa bir zamanda faydasız tefessüh edip çürüyecektir. Eğer o çekirdek, o mânevî cihâzâtını ¹ **فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى** 'nın emr-i tekvînîsini imtisâl edip hüsn-ü istimâl etse; o dar âlemden çıkacak, meyvedâr koca bir ağaç olmakla küçücük cüz'î hakikati ve ruh-u mânevîsi, büyük bir hakikat-i külliye suretini alacaktır. İşte aynen onun gibi; insanın mahiyetine, kudretten ehemmiyetli cihâzât ve kaderden kıymetli programlar tevdi edilmiş.

Eğer insan, şu dar âlem-i arzîde, hayat-ı dünyeviye toprağı altında o cihâzât-ı mâneviyesini nefsin hevesâtına sarf etse; bozulan çekirdek gibi bir cüz'î telezüz için kısa bir ömürde, dar bir yerde ve sıkıntılı bir hâlde çürüyüp tefessüh ederek, mesuliyet-i mâneviyeyi bedbaht ruhuna yüklenecek, şu dünyadan göçüp gidecektir.

Eğer o istidat çekirdeğini İslâmiyet suyu ile, imanın ziyâsıyla ubûdiyet toprağı altında terbiye ederek, evâmir-i Kur'âniye'yi imtisâl edip cihâzât-ı mâneviyesini hakiki gayelerine tevcih etse, elbette âlem-i misal ve berzâhta dal ve budak verecek ve âlem-i âhîret ve cennette hadsiz kemâlât ve nimetlere medâr olacak bir şecere-i bâkiyenin ve bir hakikat-i dâimenin cihâzâtına câmi kıymettar bir çekirdek ve revnakdâr bir makine ve bu şecere-i kâinatın mübarek ve münevver bir meyvesi olacaktır.

Evet hakiki terakki ise; insana verilen kalb, sır, ruh, akıl hatta hayâl ve sair kuvvelerin hayat-ı ebediyeye yüzlerini çevirerek, her biri kendine lâıyk husûsî bir vazife-i ubûdiyet ile meşgul olmaktadır. Yoksa ehl-i dalâletin terakki zannettikleri, hayat-ı dünyeviye'nin bütün inceliklerine girmek ve zevklerinin her çeşitlerini, hatta en süflisini tatmak için bütün letâifini ve kalb ve aklını nefs-i emmâreye musahhar edip yardımcı verse; o terakki değil, sukuttur.

Şu hakikati bir vâkıa-yı hayâliyyede, şöyle bir temsilde gördüm ki:

Ben büyük bir şehre giriyorum. Baktım ki, o şehirde büyük saraylar var. Bazı sarayların kapısına bakıyorum, gayet şenlik, parlak bir tiyatro gibi nazar-ı dik-kati celbeder, herkesi eğlendirir bir câzibedarlık vardı. Dikkat ettim ki, o sarayın efendisi kapıya gelmiş, it ile oynuyor ve oynamasına yardım ediyor. Hanımlar, yabanî gençlerle tatlı sohbetler ediyorlar. Yetişmiş kızlar dahi, çocukların oynamasını tanzim ediyorlar. Kapıcı da onlara kumandanlık eder gibi bir aktör tavrını almış. O vakit anladım ki, o koca sarayın içerisi bomboş. Hep nazik vazifeler muattal kalmış. Ahlâkları sukut etmiş ki, kapıda bu sureti almışlardır.

¹ "Taneleri ve çekirdekleri çatlatıp yararak (her şeyi gelişme yoluna koyan) Allah'tır." (En'âm sûresi, 6/95)

Sonra geçtim, bir büyük saraya daha rast geldim. Gördüm ki; kapıda uzanmış vefâdâr bir it ve kaba, sert, sâkin bir kapıcı ve sönük bir vaziyet vardı. Merak ettim. Ne için o öyle, bu böyle? İçeriye girdim. Baktım ki, içeri si çok şenlik. Daire daire üstünde, ayrı ayrı nazik vazifeler ile saray ehli meşguldürler. Birinci dairedeki adamlar sarayın idaresini, tedbirini görüyorlar. Üstündeki dairede kızlar, çocuklar ders okuyorlar. Daha üstünde hanımlar, gayet latif sanatlar, güzel nakışlarla iştilig ediyorlar. En yukarıda efendi, padişahla muhabere edip halkın istirahatını temin için ve kendi kemâlâtı ve terakkiyâtı için kendine has ve ulvî vazifeler ile iştilig ediyor gördüm. Ben onlara görünmediğim için, “Yasak!” demediler, gezebildim. Sonra çıktım, baktım. O şehrin her tarafında bu iki kısım saraylar var. Sordum, dediler: “O kapısı şenlik ve içi boş saraylar, kâfirlerin ileri gelenlerinin ve ehl-i dalâletindir. Diğerleri, nâmuslu Müslüman büyüklerindedir.”

Sonra bir köşede bir saraya rast geldim. Üstünde “Said” ismini gördüm. Merak ettim. Daha dikkat ettim, suretimi üstünde gördüm gibi bana geldi. Kemâl-i taaccübümden bağırarak, aklım başıma geldi, ayıldım. İşte o vâkıa-yı hayâliye-yi sana tâbir edeceğim. Allah hayır etsin.

İşte o şehir ise, hayat-ı içtimâie-yi beşeriye ve medîne-i medeniyet-i insaniyedir. O sarayların her birisi, birer insandır. O saray ehli ise; insandaki göz, kulak, kalb, sır, ruh, akıl gibi letâif ve nefis ve hevâ ve kuvve-i şeheviye ve kuvve-i gadabiye gibi şeylerdir. Her bir insanda her bir latifenin ayrı ayrı vazife-i ubûdiyetleri var. Ayrı ayrı lezzetleri, elemeleri var. Nefis ve hevâ, kuvve-i şeheviye ve gadabiye, birer kapıcı ve it hükmündedirler. İşte o yüksek letâifi, nefis ve hevâyâya musahhar etmek ve vazife-i asliyelerini unutturmak, elbette sukuttur, terakki değıldir. Sair cihetleri sen tâbir edebilirsin.

Üçüncü Nükte

İnsan, fiil ve amel cihetinde ve sa'y-ı maddî itibarıyla zayıf bir hayvandır, âciz bir mahluktur. Onun o cihetteki daire-i tasarrufâtı ve mâlikiyeti o kadar dardır ki, elini uzatsa ona yetişebilir. Hatta, insanın eline dizginini veren hayvanât-ı ehliye, insanın zaaf ve acz ve tembelliğinden birer hisse almışlardır ki; yâbâni emsâllerine kıyas edildikleri vakit, azîm fark görünür.. ehlî keçi ve öküz, yabanî keçi ve öküz gibi.

Fakat o insan, infiâl ve kabûl ve dua ve suâl cihetinde, şu dünya hanında aziz bir yolcudur.. ve öyle bir Kerîm'e misafir olmuş ki; nihayetsiz rahmet

hazinelerini ona açmış.. ve hadsiz bedî masnûâtını ve hizmetkârlarını ona musahhar etmiş.. ve o misafirin tenezzühüne ve temaşasına ve istifadesine öyle büyük bir daire açıp müheyyâ etmiştir ki; o dairenin nısf-ı kutru, yani merkezden muhit hattına kadar, gözün kestiği miktar, belki hayâlin gittiği yere kadar geniştir ve uzundur.

İşte eğer insan, enaniyetine istinad edip, hayat-ı dünyeviyeyi gaye-i hayâl ederek derd-i maîşet içinde, muvakkat bazı lezzetler için çalışsa, gayet dar bir daire içinde boğulur gider. Ona verilen bütün cihâzât ve âlât ve letâîf, ondan şikâyet ederek Haşir’de onun aleyhinde şehâdet edeceklerdir ve dâvâcı olacaklardır.¹

Eğer kendini misafir bilse, misafir olduğu Zât-ı Kerîm’in izni daire-sinde sermaye-i ömrünü sarf etse, öyle geniş bir daire içinde uzun bir hayat-ı ebediye için güzel çalışır ve teneffüs edip istirahat eder. Sonra, âlâ-yı illiyyîne kadar gidebilir. Hem de bu insana verilen bütün cihâzât ve âlât, ondan memnun olarak âhirette lehinde şehâdet ederler. Evet, insana verilen bütün cihâzât-ı acîbe, bu ehemmiyetsiz hayat-ı dünyeviye için değil; belki, pek ehemmiyetli bir hayat-ı bâkiye için verilmişler.

Çünkü insanı, hayvana nisbet etsek görüyoruz ki; insan, cihâzât ve âlât itibarıyla çok zengindir. Yüz derece hayvandan daha ziyadedir. Hayat-ı dünyeviye lezzetinde ve hayvanî yaşayışında yüz derece aşağı düşer.

Çünkü her gördüğü lezzetinde, binler elem izi vardır. Geçmiş zamanın elemeleri ve gelecek zamanın korkuları ve her bir lezzetin dahi elem-i zevâlî, onun zevklerini bozuyor ve lezzetinde bir iz bırakıyor.

Fakat hayvan öyle değil. Elemsiz bir lezzet alır, kedersiz bir zevk eder. Ne geçmiş zamanın elemeleri onu incitir, ne de gelecek zamanın korkuları onu ürkütür. Rahatla yaşar, yatar, Hâlık’ına şükreder.

Demek ahsen-i takvim suretinde yaratılan insan, hayat-ı dünyeviye hasr-ı fikr etse; yüz derece sermayece hayvandan yüksek olduğu hâlde, yüz derece serçe kuşu gibi bir hayvandan aşağı düşer. Başka bir yerde bir temsil ile bu hakikati beyân etmiştim. Münasebet geldi, yine o temsili tekrar ediyorum. Şöyle ki:

Bir adam, bir hizmetkârına on altın verip, “Mahsus bir kumaştan bir kat elbise yaptır” emreder. İkincisine, bin altın verir, bir pusula –içinde bazı şeyler yazılı– o hizmetkârın cebine koyar, bir pazara gönderir. Evvelki hizmetkâr

¹ Bkz.: Fussilet sûresi, 41/20-21; Yasin sûresi, 36/65.

on altın ile âlâ kumaştan mükemmel bir elbise alır. İkinci hizmetkâr, divânelik edip, evvelki hizmetkâra bakıp, cebine konulan hesap pusulasını okumayarak bir dükkâncıya bin altın vererek bir kat elbise istedi. İnsafsız dükkâncı da kumaşın en çürüğünden bir kat elbise verdi. O bedbaht hizmetkâr, seyyidinin huzuruna geldi ve şiddetli bir te'dib gördü ve dehşetli bir azap çekti. İşte ednâ bir şuuru olan anlar ki, ikinci hizmetkâra verilen bin altın, bir kat elbise almak için değildir. Belki mühim bir ticaret içindir.

Aynen onun gibi; insandaki cihâzât-ı mâneviye ve letâif-i insaniye ki, her birisi hayvana nisbeten yüz derece inbisat etmiş. Meselâ güzelliğin bütün merâtibini fark eden insan gözü.. ve taamların bütün, çeşit çeşit ezvâk-ı mahsusalarını temyiz eden insanın zâika-yı lisaniyesi.. ve hakâikin bütün inceliklerine nüfuz eden insanın aklı.. ve kemâlâtın bütün envâına müştâk insanın kalbi gibi sair cihazları, âletleri nerede! Hayvanın pek basit yalnız bir-iki mertebe inkişaf etmiş âletleri nerede!.. Yalnız şu kadar fark var ki; hayvan, kendine has bir amelde –münhasıran o hayvanda– bir cihaz-ı mahsus ziyade inkişaf eder. Fakat o inkişaf, husûsîdir.

İnsanın cihâzât cihetiyle zenginliği şu sırdandır ki; akıl ve fikir sebebiyle insanın hasseleri, duyguları fazla inkişaf ve inbisat peydâ etmiştir.. ve ihtiyacâtın kesreti sebebiyle çok, çeşit çeşit hissiyat peydâ olmuştur.. ve hassasiyeti çok tenevvü etmiş.. ve fıtratın câmiyeti sebebiyle pek çok makâsıda müteveccih arzulara medâr olmuş ve pek çok vazife-i fitriyesi bulunduğu sebebiyle, âlât ve cihâzâtı ziyade inbisat peydâ etmiştir.. ve ibadâtın bütün envâına müstaid bir fıtratta yaratıldığı için bütün kemâlâtın tohumlarına câmi bir istidat verilmiştir.

İşte şu derece cihâzâtça zenginlik ve sermayece kesret, elbette ehemmiyetsiz, muvakkat şu hayat-ı dünyeviyenin tahsili için verilmemiştir. Belki şöyle bir insanın vazife-i asliyesi; nihayetsiz makâsıda müteveccih vezâifini görüp, acz ve fakr ve kusurunu ubûdiyet suretinde ilân etmek.. ve küllî nazarıyla mevcudâtın tesbihâtını müşâhede ederek şehâdet etmek.. ve nimetler içinde imdadat-ı rahmaniyeği görüp şükretmek.. ve masnûatta kudret-i rabbâniyenin mucizâtını temaşa ederek nazar-ı ibretle tefekkür etmektir.

Ey dünya-perest ve hayat-ı dünyeviyeye âşık ve sırr-ı ahsen-i takvimden gafil insan! Şu hayat-ı dünyeviyenin hakikatini bir vâkiâ-yı hayâlîyede Eski Said görmüş, onu Yeni Said'e döndürmüş olan şu vâkiâ-yı temsiliyeği dinle:

Gördüm ki; ben bir yolcuym. Uzun bir yola gidiyorum. Yani gönderiliyorum. Seyyidim olan zât, bana tahsis ettiği altmış altından tedricen birer miktar para veriyordu. Ben de sarf edip pek eğlenceli bir hana geldim. O handa bir gece içinde on altını kumara-mumara, eğlencelere ve şöhet-perestlik yoluna sarf ettim. Sabahleyin elimde hiçbir para kalmadı. Bir ticaret edemedim. Gideceğim yer için bir mal alamadım. Yalnız o paradan bana kalan elemeler, günahlar ve eğlencelerden gelen yaralar, bereler, kederler benim elimde kalmıştı. Birden ben o hazîn hâlette iken orada bir adam peydâ oldu. Bana dedi:

“Bütün bütün sermayeni zayi ettin. Tokata da müstehak oldun. Gideceğin yere de müflis olarak elin boş gideceksin. Fakat aklın varsa, tövbe kapısı açıktır. Bundan sonra sana verilecek bâki kalan on beş altından her eline geçtikçe yarısını ihtiyaten muhafaza et. Yani gideceğin yerde sana lâzım olacak bazı şeyleri al.” Baktım nefsim razı olmuyor. “Üçte birisini” dedi. Ona da nefsim itaat etmedi. Sonra “dörtte birisini” dedi. Baktım nefsim müptelâ olduğu âdetini terk edemiyor. O adam hiddetle yüzünü çevirdi, gitti...

Birden o hâl değişti. Baktım ki; ben, tünel içinde sukut eder gibi bir süratle giden bir şimendifer içindeyim. Telâş ettim. Fakat ne çâre ki, hiçbir tarafa kaçılmaz. Garâipten olarak o şimendiferin iki tarafında pek cazibedâr çiçekler, leziz meyveler görünüyordu. Ben de akılsız acemiler gibi onlara bakıp elimi uzattım. O çiçekleri koparmak, o meyveleri almak için çalıştım. Fakat o çiçekler ve meyveler, dikenli-mikenli, mülâkatında elime batıyor, kanatıyor.

Şimendiferin gitmesiyle müfarakatından elimi parçalıyorlar. Bana pek pahalı düşüyorlardı.

Birden şimendiferdeki bir hademe dedi: “Beş kuruş ver, sana o çiçek ve meyvelerden istediğin kadar vereceğim. Beş kuruş yerine elin parçalanmasıyla yüz kuruş zarar ediyorsun. Hem de ceza var, izinsiz koparamazsın!”

Birden sıkıntıdan ne vakit tünel bitecek diye başımı çıkarıp ileriye baktım. Gördüm ki, tünel kapısı yerine çok delikler görünüyor. O uzun şimendiferden o deliklere adamlar atılıyorlar. Bana mukabil bir delik gördüm. İki tarafında iki mezar taşı dikilmiş. Merak ile dikkat ettim. O mezar taşında büyük harflerle “Said” ismi yazılmış gördüm. Teessüf ve hayretimden “Eyvah!” dedim. Birden o han kapısında bana nasihat eden zâtın sesini işittim.

Dedi: “Aklın başına geldi mi?” Dedim: “Evet geldi, fakat kuvvet kalmadı, çâre yok...” Dedi: “Tevbe et, tevekkül et!” Dedim: “Ettim.” Ayıldım, Eski Said kaybolmuş, Yeni Said olarak kendimi gördüm.

İşte o vâkıâ-yı hayâliyyeyi, –Allah hayretsin– bir-iki kısmını ben tâbir edeceğim. Sair cihetleri sen kendin tâbir et.

O yolculuk ise; âlem-i ervâhtan, rahm-ı mâderden, gençlikten, ihtiyarlıktan, kabirden, berzâhtan, haşirden, köprüden geçen ebedü'l-âbâd tarafına bir yolculuktur. O altmış altın ise, altmış sene ömürdür¹ ki; bu vâkıâyı gördüğüm vakit kendimi kırk beş yaşında tahmin ediyordum. Senedim yok, fakat bâki kalan on beşinden yarısını âhirete sarf etmek için Kur'ân-ı Hakîm'in hâlis bir tilmizi beni irşâd etti. O han ise, benim için İstanbul imiş. O şimendifer ise, zamandır. Her bir yıl, bir vagondur. O tünel ise, hayat-ı dünyeviyedir. O dikenli çiçekler ve meyveler ise, lezaiz-i nâmeşrûadır ve lehviyât-ı muharremedir ki; mülâkat esnasında tasavvur-u zevâldeki elem, kalbi kanatıyor. Müfarakatında parçalıyor. Cezayı dahi çektiriyor.

Şimendifer hademesi demişti: “Beş kuruş ver, onlardan istediğin kadar vereceğim.” Onun tâbiri şudur ki: *İnsanın helâl sa'yiyle meşrû dairede gördüğü zevkler, lezzetler, keyfine kâfidir. Harama girmeye ihtiyaç bırakmaz.*² Sair kısımları sen tâbir edebilirsin.

Dördüncü Nükte

İnsan şu kâinat içinde pek nazik ve nâzenin bir çocuğa benzer. Zaafında büyük bir kuvvet ve aczinde büyük bir kudret vardır. Çünkü o zaafın kuvvetiyle ve aczin kudretiyledir ki, şu mevcudât ona musahhar olmuş.

Eğer insan zaafını anlayıp; kâlen, hâlen, tavren dua etse ve aczini bilip istimdat eylese; o teshirin şükrünü edâ ile beraber matlubuna öyle muvaffak olur ve maksatları ona öyle musahhar olur ki, iktidar-ı zâtîsiyle onun oşr-ü mîşârına muvaffak olamaz.³ Yalnız bazı vakit lisân-ı hâl duasıyla hâsıl olan bir matlubunu yanlış olarak kendi iktidarına hamleder.

Meselâ tavuğun yavrusunun zaafındaki kuvvet, tavuğu arslana saldırtır. Yeni dünyaya gelen arslanın yavrusu, o canavar ve aç arslanı kendine musahhar edip onu aç bırakıp kendi tok oluyor. İşte cây-ı dikkat, zaaftaki bir kuvvet ve şâyân-ı temaşa bir cilve-i rahmet...

¹ Peygamber Efendimiz'in (*sallâllâhu aleyhi ve sellem*) ümmetinin ömrünü, “60 ile 70 sene arası” diye belirttiğine dair bkz.: Tirmizî, *zühd* 23, *deavât* 101; İbni Mâce, *zühd* 27.

² “Allahım, haramına karşı helâlinle beni doyur.” anlamındaki duâ için bkz.: Tirmizî, *deavât* 110; Ahmed İbni Hanbel, *el-Müsned* 1/153.

³ İnsanın hizmetine verilen nimetlere kendi iktidarı ile ulaşamadığı halde bu nimetlere mazhar olmasının şükrü gerektirdiğine dair Bkz.: Zuhruf sûresi, 43/13; Hac sûresi, 22/36.

Nasıl ki nazdar bir çocuk ağlamasıyla, ya istemesiyle, ya hazîn hâliyle matlublarına öyle muvaffak olur ve öyle kavîler ona musahhar olurlar ki; o matlublardan binden birisine bin defa kuvvetçiyiyle yetişemez. Demek zaaf ve acz, onun hakkında şefkat ve himayeti tahrik ettikleri için küçücük parmağıyla kahramanları kendine musahhar eder. Şimdi böyle bir çocuk, o şefkati inkâr etmek ve o himayeti itham etmek suretiyle ahmakâne bir gurur ile “Ben kuvvetimle bunları teshir ediyorum” dese, elbette bir tokat yiyecektir.

İşte insan dahi Hâlık'ının rahmetini inkâr ve hikmetini itham edecek bir tarzda küfrân-ı nimet suretinde Kârun gibi **إِنَّمَا أُوتِيْتُهُ عَلَىٰ عِلْمٍ**¹ yani; “Ben kendi ilmimle, kendi iktidarım ile kazandım” dese, elbette sille-i azaba kendini müstehak eder.

Demek şu meşhud saltanat-ı insaniyet ve terakkiyât-ı beşeriye ve kemâlât-ı medeniyet, celb ile değil.. galebe ile değil.. cidâl ile değil belki ona onun zaafı için teshir edilmiş.. onun aczi için ona muavenet edilmiş.. onun fakrı için ona ihsan edilmiş onun cehli için ona ilham edilmiş.. onun ihtiyacı için ona ikram edilmiş.. ve o saltanatın sebebi, kuvvet ve iktidar-ı ilmî değil; belki şefkat ve re'fet-i rabbanîye ve rahmet ve hikmet-i ilâhiyedir ki, eşyayı ona teshir etmiştir. Evet, bir gözsüz akrep ve ayaksız bir yılan gibi haşerâta mağlûb olan insana, bir küçük kurttan ipeği giydiren ve zehirli bir böcekten balı yediren; onun iktidarı değil, belki onun zaafının semeresi olan teshir-i rabbanî ve ikram-ı rahmânîdir.

*Ey insan! Madem hakikat böyledir; gururu ve enaniyeti bırak.. ulûhiyetin dergâhında acz ve zaafını, istimdat lisanıyla; fakr ve hâcâtını, tazarrû ve dua lisanıyla ilân et.. ve abd olduğunu göster.. ve **حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ**² de, yüksel!..*

Hem deme ki: “Ben hiçim, ne ehemmiyetim var ki bu kâinat bir Hakîm-i Mutlak tarafından kasdî olarak bana teshir edilsin, benden bir şükr-ü küllî istenilsin?”

Çünkü sen çendan, nefsin ve suretin itibarıyla hiç hükmündesin. Fakat vazife ve mertebe noktasında, sen şu haşmetli kâinatın dikkatli bir seyircisi.. şu hikmetli mevcudâtın belâgatlı bir lisân-ı nâtıkı.. ve şu kitab-ı âlemin anlayışlı bir mütalâacısı.. ve şu tesbih eden mahlûkatın hayretli bir nâzırı.. ve şu ibadet eden masnûâtın hürmetli bir ustabaşısı hükmündesin.

¹ Kasas sûresi, 28/78; Zümer sûresi, 39/49.

² “Allah bize yeter. O ne güzel vekildir!” (Âl-i İmran sûresi, 3/173)

Evet ey insan! Sen, nebâtî cismâniyetin cihetiyle ve hayvanî nefsin itibarıyla; sagîr bir cüz', hakîr bir cüz'î, fakîr bir mahluk, zayıf bir hayvansın ki; bütün dehşetli mevcudât-ı seyyâlenin dalgaları içinde çalkanıp gidiyorsun...

Fakat muhabbet-i ilâhiyenin ziyasını tazammun eden imanın nuruyla münevver olan İslâmiyet'in terbiyesiyle tekemmül edip; insanîyet cihetinde, abdiyyetin içinde bir sultansın.. ve cüz'iyetin içinde bir küllîsin.. küçüklüğün içinde bir âlemsin.. ve hakaretin içinde öyle makamın büyük ve daire-i nezâretin geniş bir nâzırsın ki, diyebilirsiniz: "Benim Rabbi Rahîm'im dünyayı bana bir hâne yaptı.. ay ve güneşi, o hâneme bir lâmba.. ve baharı, bir deste gül.. ve yazı, bir sofrayı nimet.. ve hayvanı, bana hizmetkâr yaptı.. ve nebatâtı, o hânemin zînetli levâzımâtı yapmıştır."

Netice-i kelâm: Sen eğer nefis ve şeytanı dinlersen, esfel-i sâfilîne düşersin. Eğer hak ve Kur'ân'ı dinlersen, âlâ-yı illiyîne çıkar, kâinatın bir güzel takvimi olursun.

Beşinci Nükte

İnsan, şu dünyaya bir memur ve misafir olarak gönderilmiş, çok ehemmiyetli istidat ona verilmiş.. ve o istidâdâta göre ehemmiyetli vazifeler tevdi edilmiş.. ve insanı, o gayeye ve o vazifelere çalıştırmak için, şiddetli teşvikler ve dehşetli tehditler edilmiş.

Başka yerde izah ettiğimiz vazife-i insanîyetin ve ubûdiyetin esâsâtını şurada icmâl edeceğiz; tâ ki, "Ahsen-i takvim" sırrı anlaşılsın.

İşte insan, şu kâinata geldikten sonra "iki cihet" ile ubûdiyeti var: **Bir ciheti;** gâibâne bir surette bir ubûdiyeti, bir tefekkürü var. **Diğeri;** hâzırâne, muhatâba suretinde bir ubûdiyeti, bir münâcâtı vardır.

Birinci vecih şudur ki: Kâinata görünen saltanat-ı rubûbiyeti, itaatkârâne tasdik edip kemâlâtına ve mehâsinine hayretkârâne nezâretidir.

✓ Sonra, esmâ-yı kudsiye-yi ilâhiyenin nukuşlarından ibaret olan bedî sanatları, birbirinin nazar-ı ibretlerine gösterip dellâllık ve ilâncılıktır.

✓ Sonra, her biri birer gizli hazine-i mâneviye hükmünde olan esmâ-yı rabbanîyenin cevherlerini idrâk terazisiyle tartmak, kalbin kıymetşinaslığı ile takdîrkârâne kıymet vermektir.

✓ Sonra, kalem-i kudretin mektubâtı hükmünde olan mevcudât sayfalarını, arz ve semâ yapraklarını mütalâa edip hayretkârâne tefekkürdür.

✓ Sonra, şu mevcudâtta zînetleri ve latîf sanatları istihsankârâne temâşâ etmekle onların Fâtır-ı Zülcemâl'inin marifetine muhabbet etmek ve onların Sâni-i Zülkemâl'inin huzuruna çıkmaya ve iltifâtına mazhar olmaya bir iştiyaktır.

İkinci Vecih: Huzur ve hitab makamıdır ki; eserden müessire geçer, görür ki: Bir Sâni-i Zülcelâl, kendi sanatının mucizeleri ile kendini tanıttırmak ve bildirmek ister. O da iman ile marifet ile mukabele eder.

✓ Sonra görür ki: Bir Rabb-i Rahîm, rahmetinin güzel meyveleriyle kendini sevdirmek ister. O da O'na hasr-ı muhabbetle, tahsis-i taabbüdle kendini O'na sevdirebilir.

✓ Sonra görüyor ki: Bir Mün'im-i Kerîm, maddî ve mânevî nimetlerin lezzetleriyle onu perverde ediyor. O da ona mukabil; fiiliyle, hâliyle, kâliyle, hatâ elinden gelse bütün hasseleri ile, cihâzâtı ile şükür ve hamd ü senâ eder.

✓ Sonra görüyor ki: Bir Celîl-i Cemîl, şu mevcudâtın aynalarında kibriyâ ve kemâlini ve celâl ve cemâlini izhar edip nazar-ı dikkati celbediyor. O da ona mukabil; “*Allahu Ekber, Sübhânallah*” deyip, mahviyet içinde hayret ve muhabbet ile secde eder.

✓ Sonra görüyor ki: Bir Ganiyy-i Mutlak, bir sehâvet-i mutlak içinde nihayetsiz servetini, hazinelerini gösteriyor. O da ona mukabil, ta'zim ve senâ içinde kemâl-i iftikar ile suâl eder ve ister.

✓ Sonra görüyor ki: O Fâtır-ı Zülcelâl, yeryüzünü bir sergi hükmünde yapmış. Bütün antika sanatlarını orada teşhir ediyor. O da ona mukabil: “*Mâşâallah*” diyerek takdir ile, “*Bârekâllah*” diyerek tahsin ile, “*Sübhânallah*” diyerek hayret ile, “*Allahu Ekber*” diyerek istihsan ile mukabele eder.

✓ Sonra görüyor ki: Bir Vâhid-i Ehad, şu kâinat sarayında taklid edilmez sikkeleriyle, ona mahsus hâtemleriyle, ona münhasır turralarıyla, ona has fermanlarıyla bütün mevcudâta damga-yı vahdet koyuyor ve tevhidin âyâtını nakşediyor.. ve âfâk-ı âlemin aktarında vahdâniyetin bayrağını diyor ve rubûbiyetini ilân ediyor. O da ona mukabil; tasdik ile, iman ile, tevhid ile, iz'an ile, şehâdet ile, ubûdiyet ile mukabele eder.

İşte bu çeşit ibâdât ve tefekkürâtla hakiki insan olur. Ahsen-i takvimde olduğunu gösterir. İmanın yümnüyle emanete lâyıık, emin bir halife-i arz olur.

Ey ahsen-i takvimde yaratılan ve sû-i ihtiyârıyla esfel-i sâfilin tarafına giden insan-ı gâfil! Beni dinle! Ben de senin gibi gençlik sarhoşluğuyla gaflet içinde dünyayı hoş ve güzel gördüğüm hâlde, gençlik sarhoşluğundan ihtiyarlık sabahında ayıldığım dakikada; o güzel zannettiğim, âhirete müteveccih olmayan dünyanın yüzünü nasıl çirkin gördüğümü ve âhirete bakan hakiki yüzünün ne kadar güzel olduğunu, On Yedinci Söz'ün İkinci Makam'ındaki iki levha-yı hakikate bak, sen de gör.

Birinci Levha: Ehl-i dalâlet gibi, fakat sarhoş olmadan gaflet perdesiyle eskiden gördüğüm ehl-i gaflet dünyasının hakikatini tasvir eder.

İkinci Levha: Ehl-i hidâyet ve huzûrun hakikat-i dünyalarına işaret eder. Eskiden ne tarzda yazılmış, o tarzda bıraktım. Şiire benzer, fakat şiir değildir.

سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ¹

رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي * وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي * وَاخْلُ عُنُقَهُ مِنْ لِسَانِي * يَفْقَهُوا قَوْلِي²
 اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى الذَّاتِ الْمُحَمَّدِيَّةِ اللَّطِيفَةِ الْأَحَدِيَّةِ شَمْسِ سَمَاءِ الْأَسْرَارِ وَمَظْهَرِ الْأَنْوَارِ
 وَمَرْكَزِ مَدَارِ الْجَلَالِ وَقُطْبِ فَلَكِ الْجَمَالِ. اللَّهُمَّ بِسِرِّهِ لَدَيْكَ وَبِسَيَرِهِ إِلَيْكَ أَمِنْ خَوْفِي
 وَأَقْلِ عَثْرَتِي وَأَذْهِبْ حُزْنِي وَحِرْصِي. وَكُنْ لِي وَخُذْنِي إِلَيْكَ مِنِّي. وَارْزُقْنِي الْفَنَاءَ عَنِّي.
 وَلَا تَجْعَلْنِي مَفْتُونًا بِنَفْسِي مَحْجُوبًا بِحَسْبِي. وَاكْشِفْ لِي عَنْ كُلِّ سِرٍّ مَكْتُومٍ يَا حَيُّ
 يَا قَيُّوْمُ يَا حَيُّ يَا قَيُّوْمُ يَا حَيُّ يَا قَيُّوْمُ! وَارْحَمْنِي وَارْحَمِ رُفَقَائِي وَارْحَمِ أَهْلَ الْإِيمَانِ
 وَالْقُرْآنِ، آمِينَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ وَيَا أَكْرَمَ الْأَكْرَمِينَ³

وَاخِرُ دَعْوَاهُمْ أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ⁴

1 “Sübhanın ya Rab! Senin bile bildirdiğinden başka ne bilebiliriz ki? Her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin.” (Bakara sûresi, 2/32)

2 “Yâ Rabbi, dedi, genişlet göğsümü, kolaylaştır işimi, çözöver şu dilimin bağı. Ta ki anlasınlar sözümlü.” (Tâhâ sûresi, 20/25-28).

3 Allah'ım! Sırlar semasının güneşi, nurların mazharı, celâl sıfatının merkezi ve cemâl sıfatı burcunun kutbu olan Muhammed'in (sallâllâhu aleyhi ve sellem) biricik latif zâtına salât eyle. Allah'ım! O'nun, Senin nezdindeki sırrı ve Sana olan seyri için korkudan beni emin kıl, hatalarımı azalt, üzüntümü ve hırsımı gider. Yardımcım ol ve beni benden kurtarıp kendi yanına al. Faniliği benden gidermekle beni rızıklandır. Beni nefsimle meftun, duygularıma karşı mahcup etme. Gizli olan her sırrı bana aç, ey Hayy ve Kayyûm olan, ey Hayy ve Kayyûm olan, ey Hayy ve Kayyûm olan! Bana ve arkadaşlarıma, iman ve Kur'an ehline merhamet eyle, ey merhametilerin en merhametlisi ve ey kerem sahiplerinin en keremlisi olan Allah'ım, âmin!..

4 “Onların duaları ‘Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.’ diye sona erer.” (Yûnus sûresi, 10/10)